

Horen & Zien

Zelfs God is een schurk

Gesprek met Tony Kushner, schrijver van het omstreden en veelbekroonde 'Angels in America'

Het toneelstuk 'Angels in America' is al vijftien jaar een hit. Het gaat over New York in de jaren tachtig, de grote aids-paniek in de homogemeenschap en hoe de regering-Reagan deze zaak doodzweeg. Nu is er een televisieserie van gemaakt die is overladen met prijzen. Toneelschrijver Tony Kushner: 'De holocaust mag best als model worden gebruikt om de politiek van nu te bekritisieren.' **Door Gideon Querido van Frank**

Hij waait binnen in een café bij Central Park. De Amerikaanse toneelschrijver Tony Kushner (1956) heeft haast. Vanavond moet hij naar Los Angeles om een Emmy Award in ontvangst te nemen voor het televisiescenario dat hij schreef op basis van zijn toneelstuk *Angels in America*. Kushner schreef het al in 1991. Daarna werd het een wereldwijde hit, ook in Nederland waar Guy Cassiers het bij het RO Theater bewerkte. Mike Nichols verfilmde het stuk in de gelijknamige televisieserie, met Al Pacino en Meryl Streep in de hoofdrol. Een groot succes, dat nu op de Nederlandse televisie te zien is.

'Hoop wordt niet van bovenaf op ons "ingestraald". Voor hoop moet je hard werken. En het is nog harder werken om hoop uit te laten komen'

Kushner is nog even in New York, maar neemt wel uitgebreid de tijd voor een gesprek. Hij legt zijn rugzak neer. Daarop geprikt, een button: 'Pre-emptive war is terrorism.' 'Wel erg Amerikaans, hè?' grijnst hij. Dan serieus: 'Ik vind het beangstigende tijden. Daarom doet elk wapen ertoe: of dat nu op een tas is gespeld of een tekst is die op toneel wordt uitgesproken.'

De stroom van loftuigingen voor *Angels in America* houdt al meer dan een decennium aan. Dat lijkt een bewijs voor de tijdloosheid van het stuk. Toch kan het verhaal niet los worden gezien van de tijd en plaats waarin het speelt: New York in het midden van de jaren tachtig. Er heerste grote paniek onder de homogemeenschap over de zojuist uitgebroken aidsepideemie, maar de aartsconservatieve regering-Reagan zweeg de zaak dood.

'*Angels* is één grote aanklacht tegen dat tijdperk,' zegt Kushner. 'Ik ben aan dit stuk begonnen toen de homofoob Reagan nog president was, en heb het ontwikkeld gedurende de periode van Bush. Het toneelstuk werd ten slotte een enorme hit in 1993, het jaar waarin eindelijk een Democraat tot president werd gekozen. Alle opgekropte woede

over de passiviteit van de vorige regeringen, die geen enkel mededogen aan den dag legden voor slachtoffers, kwam toen pas tot uiting. Er ontstond een soort publieke rouw in de Verenigde Staten.' In dat omslagjaar beleefde *Angels* zijn wereldwijde première. Die tendens heeft ongetwijfeld bijgedragen aan het succes van het stuk. Toch is het veel meer dan een historisch drama over de aids-crisis. Realistische elementen worden op spectaculaire en complexe wijze met fantastische vondsten gecombineerd. Personages krijgen visioenen, worden bezocht door geesten uit het Amerikaanse verleden en reizen naar de toekomst en het hierna-

maals om goddelijke en metafysische boodschappen in ontvangst te nemen. Bovendien geldt de boodschap van het stuk – het niet opgeven van hoop op verandering – niet alleen voor de aids-crisis, maar voor alle tijden van ellende.

De Verenigde Staten zijn in oorlog, terrorisme dreigt wereldwijd: in hoeverre is het realistisch hoop te koesteren in tijden van grote wanhoop?

'Ik ben een kind van de verlichting. Ik hecht aan wat Kant zegt. Ik geloof dat er een genetisch bepaald verlangen in mensen zit dat hen voortdurend beweegt de wereld te verbeteren. Maar ik denk niet dat vooruitgang en verbetering vanzelf gebeuren. Het is een politieke en morele verantwoordelijkheid die je als mens moet nemen. En het is ook een privilege. Hoop is realistisch, en wordt niet van boven op ons "ingestraald". Voor hoop moet je hard werken. En het is nog harder werken om hoop uit te laten komen. Vooral nu.'

In *Angels* wordt de doodzieke hoofdpersoon Prior Walter bezocht door een engel die hem tot profeet uitroept en hem een hemelse missie wil laten uitvoeren. God heeft namelijk de hemel verlaten,

omdat de mens zo'n puinhoop van de wereld heeft gemaakt. De engelen zijn radeloos en hopen dat de almachtige terugkeert zodra de menselijke vooruitgang een halt is toegeroepen. 'Stop Moving!' roepen ze.

Kushner, gedecideerd: 'De klassieke reactionaire oplossing is om terug te keren naar datgene wat je ooit had maar nu hebt verloren. Zoals Bertolt Brecht zei: de slechte nieuwe dingen zijn altijd beter dan de goede oude dingen. Als mensen proberen de tijd terug te draaien, gebeuren de meest monstrueuze dingen. Kijk naar de Republikeinen.'

Kushner heeft de hoofdpersoon Prior Walter niet toevallig vernoemd naar de Duitse filosoof Walter Benjamin. Kort voor zijn zelfmoord in 1940 analyseert Walter Benjamin het schilderij *Angelus Novus* van Paul Klee. Benjamin beschrijft Klees beeld van de engel die verbijsterd een catastrofe gadeslaat. De engel wil de schade herstellen, maar vanuit het paradijs komt een storm opzetten die de engel wegblaast. Met het gezicht gericht op de catastrofe, wordt de engel vooruitgeblazen, een beangstigende en onbekende toekomst tegemoet. Deze storm, vertelt Benjamin, heet vooruitgang. Kushner: 'Zoals Benjamin duidelijk maakt in zijn parabel, blaast vooruitgang de mens de toekomst in. Deze beweging valt niet te stoppen.'

In *Angels* verwerpt Prior Walter uiteindelijk zijn missie en kiest voor het leven – ondanks alle ellende en pijn die dit met zich meebrengt. Wanneer de engel hem vraagt waarom hij wil blijven leven, antwoordt Prior: 'We can't just stop. We're not rocks (...) We live past hope. If I can find hope anywhere, that's it, that's the best I can do. (...) Bless me anyway. I want more life.'

Kushner: 'Walter Benjamins les is: blij ondanks alles vechten. Benjamin was van mening dat de mensheid, ondanks eeuwen van rampspoed, de plicht had een nog onbekende en misschien zelfs onheilspellende toekomst te betreden en actief vorm te geven. Zijn parabel is feitelijk een ode aan het leven, ondanks alles.'

Veel personages in Kushners oeuvre zijn schoften: in *Angels in America* verlaat Louis zijn doodzieke minnaar, dient Joe Pitt de historische schurk Roy Cohn, die op zijn beurt de rechterhand was van

Tony Kushner: 'Ik weet nog zo net niet of de Verenigde Staten extremer zijn dan Europa'

McCarthy tijdens de beruchte communistenjachten. Zelfs God blijkt een schurk. Wat al deze slechteriken gemeen hebben, is dat zij zich niet bewust zijn van het kwaad in de systemen die zij dienen. Oprecht geloven ze allemaal in het goede van wat ze doen.

'Ik heb moeite met het idee van kwaad als iets strikt metafysisch, dat losstaat van geschiedenis of psychologie,' zegt Kushner. 'Ik denk dat het antwoord gezocht moet worden in ellende en het geweld vanbuiten, dat mensen tot bepaalde daden aanzet. Als godsdienstfanatici een lagere school uitmoorden, roepen de conservatieven in koor dat deze groep "het kwaad" vertegenwoordigt. Daarmee is voor hen de kous af. Voor zo'n gruwdaad heb ik geen excuus, ik veroordeel het, maar het lijkt me zinnig wanneer er wordt gekeken waarom mensen bepaalde daden begaan. Dat probeer ik in mijn toneelstukken te doen. Rechts heeft dat altijd verdornd te doen.'

In *Angels* vergelijkt Kushner, zoals vele andere linkse intellectuelen in Amerika, de aids-crisis uit de jaren tachtig met de jodenvervolging. In een ander stuk van hem, *A Bright Room Called Day*, zet hij Reagan op één lijn met Hitler. Vooral na 11 september worden de Republikeinen door links polariserend vergeleken met de nationaal-socialisten.

De vergelijking van de 'war on terrorism' met de nazistrijd om meer 'Lebensraum', van de bezetting van Irak met Auschwitz, is voor Europeanen een stuiterende. Liggen de ethische grenzen van dit soort polariserende vergelijkingen ruimer in de Verenigde Staten? 'Waarschijnlijk wel. Wij hebben een tweepartijstelsel, zodoende zijn polariserende uitspraken al snel extremer dan in veel Europese landen.' Denkt na. Dan ineens vurig: 'De holocaust mag best als historisch model worden gebruikt om het heden-daagse politieke landschap te bekritisieren. De fout die we maken, is dat we de holocaust zien als een metafysisch gegeven. Als een geïsoleerde gebeurtenis die losstaat van de geschiedenis. Maar de holocaust is een politieke gebeurtenis die voorkomen had kunnen worden. Dat is de les die ik trek uit het verleden en waarmee ik de toekomst probeer vorm te geven. Ik ben ervan overtuigd dat de rechtse denktanks en de financiële wereld Hitler toentertijd als een controleerbare idioot zagen. De mensen die Bush in 2001 kozen dachten hetzelfde. In de Verenigde Staten heeft rechts geen benul van wat democratie werkelijk betekent. Kijk naar de afgelopen verkiezingen.'

Misschien is de politieke situatie in de Verenigde Staten extremer?

Twijfelend: 'Ik weet nog zo net niet of de Verenigde Staten extremer zijn dan Europa. Het in elkaar slaan van homo's komt nog dagelijks bij jullie voor. Anti-semitisme is enorm aan het groeien in Frankrijk en is, in tegenstelling tot Duitsland, nooit weg geweest in landen als Polen en Oostenrijk. In Europa is, met uitzondering van het homohuwelijk, met betrekking tot homorechten heel

Emma Thompson en Al Pacino in 'Angels'

weinig wettelijk vastgelegd. Wettelijke rechten zijn voor een minderheidsgroepering belangrijker dan culturele tolerantie. Dat laatste slaat namelijk makkelijk om, als het economisch klimaat verandert. De joden werden in Duitsland voor 1933 getolereerd, maar waren amper wettelijk beschermd. Neem het voorbeeld van *Mein Kampf* en hakenkruizen: ze zijn in Europa verboden. Maar wat is het effect? Mensen raken van het verleden ver-

Vooral na 11 september worden de Republikeinen door links polariserend vergeleken met de nationaal-socialisten

vreemd en dergelijke abjecte tekens en teksten krijgen een eigen macht. Veel beter dan verbieden, is het om deze zaken juist bespreekbaar te maken en uit de taboesfeer te halen.'

Met zulke uitgesproken politieke opvattingen is het niet verwonderlijk dat Kushner bekendstaat als een van de meest politiek geëngageerde toneelschrijvers in de Verenigde Staten. Maar hoe moeizaam is het verbond tussen maatschappelijk engagement en kunst?

'Mijn stukken zijn heel anders dan die shows in de Tweede Wereldoorlog waarin Marlene Dietrich voor de troepen zingt.' Met een dramatisch gebaar: 'Honey, dat was effectief!

Hoewel ik ernaar streef mijn stukken een bepaalde politieke boodschap mee te geven, moet je het effect niet overschatten. Natuurlijk heeft kunst invloed op mensen, maar voornamelijk indirect. En het heeft niets te maken met echt activisme. Dat laatste betekent, in een democratie tenminste: stemmen, geld bij elkaar halen, brieven schrijven, lobbyen... Een didactische functie in kunst is prima, in mijn werk zelfs noodzakelijk, maar je loopt wel

het gevaar de werkelijkheid te versimpelen. En dat is het tegenovergestelde van wat kunst moet doen. Een toneelstuk dat als boodschap "stem op Kerry" heeft, is weinig geraffineerd en werkt niet. Maar een toneelstuk dat het fenomeen Bush analyseert, waarom hij zo populair is en wat hij op dit moment in de geschiedenis vertegenwoordigt, kan een heel complex portret opleveren vol vragen en tegenstrijdigheden. In het gunstigste geval stimuleert kunst de toeschouwer kritische vragen te stellen over de wereld om zich heen. Psychoanalytisch gezien is theater een droom: veilig in het donker krijg je een wereld gepresenteerd die zowel fictief als echt is. Hoewel je 's ochtends niet wakker wordt met een duidelijk plan de campagne, kan die droom je wel onbewust beïnvloed hebben. Misschien heeft die je diepste geheimen of angsten blootgelegd.'

Dromen, geestverschijningen en visioenen zijn cruciaal in Kushners werk. Wanneer in *Angels* Joe Pitt zijn neurotische vrouw Harper in de steek laat voor Louis Ironson, beginnen ook voor haar fantasie en realiteit door elkaar te lopen. Met behulp van valium ontdekt Harper in visioenen de verborgen seksuele geaardheid van haar man. Na een overdosis belandt ook zij, in een gezamenlijke hallucinatie met Prior, in het hiernamaals. Hier wordt de ongelukkige Harper zich bewust van de leugen die zij leeft en keert terug op aarde om haar leven te veranderen. Zoals de toeschouwer in het theater, ontdekken Kushners personages door middel van dromen en hallucinaties een diepere waarheid over zichzelf en de wereld, en vechten zij inner-

lijke en vaak onderdrukte conflicten uit. Ook de verschijning van de engel kan gezien worden als een product van Priors fantasie. 'De confrontatie met de engel dient als surrealistisch kader waarin Prior een antwoord probeert te vinden op de cruciale vraag: heeft dit leven nog wel zin? Door middel van zijn fantasie wordt Prior bewust van zijn wil tot overleven. Gebeurtenissen die zich in dromen en verbeelding afspelen, hebben vaak meer met de waarheid te maken dan het grauwe oppervlak van de realiteit zelf.'

En dan gepassioneerd: 'Vaak hoor je dat wanneer de realiteit ondraaglijk en ontoereikend is, mensen in fantasie vluchten. Door middel van hun verbeelding slagen zij er uiteindelijk in toch bepaalde grenzen te overschrijden. Deze functie van verbeelding en – in het verlengde hiervan – creativiteit heeft mij altijd geïntregeerd: het troosten en mogelijk maken van overleving. Alleen door middel van verbeelding zijn hoop en verandering denkbaar.'

'Angels in America' (2003) is tot 6 november iedere zaterdag te zien bij de VPRO, om 23u25